

wichtige openbare betrekkingen' die in de jaren 1888 en 1890 iemand kwalificeerden voor opname onder de verkiesbaren en een lijst van wetten betreffende de rijks directe belastingen.

Uit deze bundel broncommentaren blijkt opnieuw in welke valkuilen de onderzoeker kan trappen bij onvoldoende kennis van een bron. Daarmee alleen al bewijst deze vorm van ontsluiting zijn waarde. Het valt dan ook te hopen dat in deze nieuwe en fraai vormgegeven serie nog spoedig een groot aantal delen zal verschijnen.

J. A. M. Y. Bos-Rops

C. Leonards, *De ontdekking van het onschuldige criminele kind. Bestrafing en opvoeding van criminele kinderen in jeugdgevangenis en opvoedingsgesticht, 1833-1886* (Dissertatie Rotterdam 1995; Hilversum: Verloren, 1995, 326 blz., f59,-, ISBN 90 6550 518 0).

Tot 1833, toen de overheid in Rotterdam de eerste jeugdgevangenis stichtte, kwamen gestrafte kinderen en volwassenen in dezelfde inrichtingen terecht. Toch bestond er wel degelijk een onderscheid tussen deze twee groepen. Jeugdigen kregen in het negentiende-eeuwse strafrecht voor dezelfde delicten lagere straffen en moesten zoveel mogelijk afgezonderd van volwassenen gevangen worden gehouden, al sorteerde de laatste bepaling door het ontbreken van mogelijkheden daartoe weinig effect. Bovendien kende de Code Pénal die van 1811 tot 1886 in Nederland werd gehanteerd, voor kinderen beneden zestien jaar het 'oordeel des onderscheids'. Dit betekende dat onderzocht diende te worden of kinderen die met de strafrechter in aanraking kwamen zich van hun daad bewust waren. Zo niet, dan volgde óf teruggave aan de ouders, óf opname in een 'verbeterhuis' om daar te worden opgevoed. Zolang verbeterhuizen niet bestonden, was deze bepaling een dode letter. Bovendien was het 'oordeel des onderscheids' vaak moeilijk vast te stellen en derhalve willekeurig.

Dat de behandeling van jeugdige criminelen veranderde, kwam vooral door het ijveren van het Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen, in 1923 opgericht door onder meer de bekende filantroop W. H. Suringar. Gedreven door verlichte denkbeelden over de verbeterbaarheid van het individu, zag het Genootschap vooral voor jongeren meer heil in opvoeden dan in straffen. Het idee voor een aparte jeugdgevangenis was in eerste instantie van het Genootschap afkomstig. Toen de inrichting er eenmaal was, speelde het Genootschap niet alleen een belangrijke rol in het beheer maar nam ook de pedagogische zorg voor haar rekening. Deze bestond voornamelijk uit elementair- en godsdienstonderwijs en uit een vakopleiding.

Hoewel de grotendeels uit de volksklasse afkomstige en na 1836 uitsluitend mannelijke bevolking van de Rotterdamse jeugdinrichting toenam van ca. 100 in de beginjaren tot tegen de 250 in de jaren vijftig, kwam door het ontbreken van andere jeugdgevangenis tussen de 80 en 90% van de jeugdige criminelen nog steeds in gewone strafinrichtingen terecht. Wel nam de jeugdgevangenis op beperkte schaal maar in toenemende mate ook 'opvoedingen' op, jongens die zonder oordeel des onderscheids een delict hadden gepleegd. Voor hen kwam, ditmaal op instigatie van de overheid die daarmee voorgoed het initiatief van het Genootschap overnam, in 1857 voor het eerst een echt 'verbeterhuis' tot stand, het Huis van verbetering en opvoeding te Alkmaar.

De nieuwe strafwetgeving van 1886 formaliseerde deze aanpak door te bepalen dat jongeren die zonder oordeel des onderscheids een delict hadden begaan in een Rijksopvoedingsgesticht zouden worden opgenomen. Bij de aanvaarding van de zogenaamde Kinderwetten in 1901 verdween zelfs het onderzoek naar het oordeel des onderscheids. Dominant werd toen de op-

vatting dat criminele kinderen niet schuldig maar pedagogisch verwaarloosd waren en daarom niet gestraft maar opgevoed moesten worden. De sociaal-economisch historicus Chris Leonards, die in 1995 aan de Rijksuniversiteit Limburg promoveerde op de residentiële behandeling van criminele kinderen tussen 1833 en 1886, noemt daarom de negentiende-eeuwse ontwikkeling de 'kraamkamer van de kindervetten'.

Leonards sluit met zijn studie aan bij de enige andere actuele monografie over de residentiële jeugdzorg in Nederland, de in 1985 verschenen dissertatie *Straffen, redden en opvoeden* van Jeroen Dekker. Beide boeken zijn complementair: waar Dekker zich vooral concentreert op de preventieve behandeling van verwaarloosde jongens, belicht Leonards de categorie bij wie het al mis is gegaan. Met het belangrijker worden van de pedagogische component, zo laat Leonards zien, ging de behandeling van jeugdige delinquenten steeds meer lijken op de zorg in tehuizen voor verwaarloosde kinderen. Samen bieden de studies een mooi en vrij volledig overzicht van de negentiende-eeuwse ontwikkelingen in de residentiële (jongens)jeugdzorg in internationaal perspectief.

Op heuristische wijze maakt Leonards in zijn studie gebruik van sociale theorievorming. Aan Foucault ontleent hij bijvoorbeeld een kritische bestudering van het dominante humanistische vertoog over de zorg voor criminele kinderen. Zo laat hij zien dat het burgerlijke Genootschap niet alleen werd gedreven door humaniteit en Christelijke naastenliefde, maar ook door de behoefte om de als bedreigend ervaren criminaliteit in de volksklasse een halt toe te roepen. Met behulp van de concepten staatsvorming en geweldmonopolisering uit de civilisatietheorie van Elias — ander voorbeeld — analyseert hij de verhouding tussen de overheid en het Genootschap. Zo ziet hij de toenemende betrokkenheid van de overheid bij de zorg voor jeugdige criminelen als een exponent van wat de socioloog De Swaan 'verstatelijking van verzorgingsarrangementen' heeft genoemd.

Ok in de methode die hij hanteert toont Leonards zich een vertegenwoordiger van de sociale geschiedschrijving. Naast kwalitatief onderzoek naar de denkbeelden van het Genootschap en naar het dagelijks leven in de Rotterdamse jeugdgevangenis en in het Huis van verbetering en opvoeding in Alkmaar, maakt hij ook gebruik van kwantitatieve instrumenten zoals diachrone statistische bewerkingen van gegevens over aantallen bewoners, verblijfsduur, geografische en sociale afkomst, onderwijsresultaten en dergelijke.

Leonards boek is een geslaagde combinatie van ideeën en praktijken en van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksbenaderingen. Mooi is vooral het hoofdstuk waarin hij aan de hand van archiefmateriaal de binnenkant van het Alkmaarse Huis van verbetering en opvoeding toont. Ook zijn analyse van het spanningsveld tussen het particuliere Genootschap en de overheid is helder en overtuigend. Zijn bewijsvoering voor de *ontdekking van het onschuldige criminele kind* overtuigt minder. Leonards conclusie dat 'het aanvankelijke ideeëngoed van schuldige, strafbare kinderen' geleidelijk plaats maakte voor 'een denken en spreken in termen van kinderlijke onschuld en kwalijke ouderlijke tekortkomingen' (257) wordt nergens goed onderbouwd. Dit komt vooral doordat hij zich wat de denkbeelden betreft grotendeels baseert op het vertoog van het Genootschap, dat gaandeweg juist conservatiever ging denken en bijvoorbeeld in het jaarverslag van 1882 sprak over '[h]et zondig hart' van criminele jongens (197). De nieuwe opvattingen, zo lijkt het, waren vooral te vinden bij de overheid maar de (kamer)debatten die leidden tot de oprichting van het verbeterhuis in Alkmaar en tot de nieuwe strafwetgeving van 1886 heeft Leonards niet in zijn onderzoek betrokken.

Een laatste kanttekening betreft het ontbrekende sekseperspectief. Leonards laat in zijn studie de bestraffing en opvoeding van criminele meisjes vrijwel achterwege. Zijn argumentatie hiervoor — het geringe aantal delinquente meisjes en het weinig innoverende van de voor hen bestemde inrichtingen — overtuigt niet. Integendeel, zulke opvallende verschillen zouden juist

een reden kunnen vormen voor comparatief onderzoek naar de effecten van sekse op de penitentiaire jeugdzorg. Dat hij een andere keuze maakte, valt hem niet te verwijten. Maar het automatisme waarmee hij in de titel van zijn boek kinderen gelijkstelt aan jongens, suggereert een sekseblindheid die bij een proefschrift uit de jaren negentig niet meer zou mogen voorkomen.

Mineke van Essen

S. de Bodt, *Halverwege Parijs. Willem Roelofs en de Nederlandse schilderskolonie in Brussel 1840-1890* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995; Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon, 1995, 328 blz., ISBN 90 5349 183 X).

Het leven in Brussel in de negentiende eeuw had voor Nederlandse kunstenaars veel aantrekkelijks. De artistieke activiteiten waren er beter georganiseerd dan in het noorden; men kwam er gemakkelijker in aanraking met de nieuwste stromingen uit Frankrijk; de kritiek was er zakelijker en minder moraliserend; van de staat ging meer stimulans uit; er was een koopkrachtig publiek, en, niet in de laatste plaats, de zeden waren er losser. De landschapsschilder Willem Roelofs (1822-1897) ging er in 1847 naar toe en bleef er gedurende veertig jaar. Hij kreeg er al spoedig de gewenste erkenning, en was actief in verscheidene Brusselse kunstenaarsverenigingen. Zo werd hij contactpersoon voor de vele landgenoten die zijn voorbeeld volgden, sommigen langdurig, zoals Paul Gabriel en de gebroeders Oyens, anderen voor korte tijd, hetzij om hun opleiding te voltooien, zoals H. W. Mesdag en W. B. Tholen, dan wel om hun werk te exposeren, zoals Jozef Israëls. Aan het eind van de jaren 1880, toen Roelofs de nieuwste ontwikkelingen niet meer wilde meemaken, nam Jan Toorop de rol van bemiddelaar over.

Het Nederlandse beeld van Brussel als een 'klein Parijs' is welbekend uit de literatuur, van Multatuli tot Couperus en Van Deysse. De manier waarop stromingen als het naturalisme en het symbolisme via België in Nederland doordrongen heeft al dikwijls de aandacht gehad. Saskia de Bodt gaat verder terug en betoogt dat ook de vernieuwingen van de school van Barbizon in hoofdzaak door tussenkomst van de Brusselse kunstwereld Nederland bereikten. Roelofs begon met te schilderen in de romantische stijl van B. C. Koekkoek; in België leerde hij het werken naar de natuur, dat hij voortaan steeds adviseerde aan ieder die hem om raad vroeg. De kunst die wij nu kennen als de 'Haagse School' is gewoonlijk zeer Nederlands van onderwerp (ook Roelofs keerde iedere zomer terug naar Nederland om er te schilderen), maar dankt zijn stilistische kenmerken aan de invloed van het cosmopolitische Brussel.

Halverwege Parijs is een Amsterdams proefschrift, dat heel toepasselijk in België is uitgegeven. Het berust op uitvoerig archiefonderzoek, en bevat veel interessant nieuw materiaal. De term 'pionierswerk', die de schrijfster bij herhaling gebruikt, is gerechtvaardigd. Daar staat een weinig gelukkige compositie tegenover. De chronologie is onlogisch, en door het inventariserend karakter van de eerste hoofdstukken komt het betoog moeizaam op gang. Het wordt nooit helemaal duidelijk of het hoofdthema nu Roelofs, of de Nederlandse schilderskolonie in het algemeen is. Zeker is wel dat het niet gaat om een esthetische, maar om een historische herwaardering. De Bodt spreekt ergens over een van de landschappen van Roelofs als 'magistraal', maar verder onthoudt zij zich geheel van kwaliteitsoordelen. De nadruk ligt op de maatschappelijke functie van de kunstenaar en op de samenstelling van de kring waarin hij zich bewoog. Misschien dat daarom ook het omslag niet door een werk van Roelofs, maar van David Oyens opgesierd wordt.

Na een inleiding over de internationale contacten van Nederlandse en Belgische kunstenaars,